

УДК 37.048.4

Піддячий М.І.

СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ У РОСІЇ

У статті аналізується російський досвід соціально-професійної орієнтації учнів, теоретичні основи їхньої гармонізації та засади формування особистісної характеристики - «компетентність» у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу.

Ключові слова: соціально-професійна орієнтація, соціально-економічне середовище, зміст освіти, конкурентоздатність, система, професійне самовизначення, ринок праці, компетентності.

Постановка проблеми. Підготовка учнів до професійної діяльності, їхня соціально-професійна адаптація завжди була в полі зору освітньо-наукових інституцій Росії. Соціально-економічна нестабільність, конфронтація, деформації економіки, наявність кризових явищ в духовному житті світового співтовариства є підґрунтям динаміки важковирішуваних молоді ситуативних задач. У підростаючого покоління спостерігається динаміка формування страхів та переживань, зростання агресії, невпевненість в майбутньому, в здобутті професії потрібної суспільству та відсутність продуктивної взаємодії на ринку праці з метою створення суспільного продукту, перерозподіл якого дозволить задовольнити і власні соціально-життєві потреби. Вирішення зазначених проблем дозволить згармонізувати суспільні відносини, соціально-економічне середовище та зменшити рівень соціальної напруги.

Постановка завдання. Суспільство кожної цивілізованої країни світу сьогодні ставить на меті успішне подолання негативних соціально-економічних та культурологічних явищ. Їх позитивне вирішення пов'язане з формуванням високого рівня професійної компетентності, моральної впевненості і стійкості, максимальним використанням здібностей новими поколіннями високодуховних працівників. Оскільки пізнання завжди здійснюється через досвід життєдіяльності [2, с. 40] є необхідність аналізу процесу створення соціальної ситуації та відповідних умов для формування особистісного досвіду в умовах Росії з метою використання окреслених позитивів для Української моделі соціально-професійної орієнтації учнів.

Виклад основного матеріалу. Регіональне соціально-економічне середовище не обходиться без системного поповнення продуктивними

силами. У зв'язку з швидкозмінністю суспільних відносин та соціально-економічного середовища особливо молодь в нинішніх умовах безробіття є найбільш уразливою та невідповідною до нових вимог політичного й соціально-економічного буття.

Результати аналізу вітчизняної та зарубіжної практики соціально-професійної орієнтації засвідчують важливість підготовки молоді до ефективного включення в майбутню діяльність з метою отримання соціальних благ та поетапного підвищення рівня продуктивних сил в регіональному середовищі. Зазначена проблема в значній мірі розв'язується загальноосвітньою школою в процесі соціально-професійної орієнтації учнів на етапі допрофільної підготовки та профільного навчання. Процес передбачає: спрямування учнів в систему соціальних і професійних відносин; врахування етапів розвитку та вікових особливостей; формування компетентностей, які дають їм можливість функціонувати в умовах «життєвого» середовища.

Російські дослідники розглядають соціально-професійну орієнтацію як складну комплексну систему, що включає такі компоненти: професійне просвітництво, розвиток інтересів і схильностей до майбутньої діяльності, професійну консультацію, професійний відбір і соціально-професійну адаптацію [9, с. 4].

В Росії з середини 90-х років значна увага приділяється відпрацюванню таких напрямів: твоя професійна кар'єра; технологія професійного успіху; форми і методи практично орієнтованої підтримки соціально-професійної адаптації молоді в умовах ринку праці; критерії і показники готовності учнів до професійного самовизначення [6]. Ці напрями є складовими системи соціально-трудової підготовки шкільної молоді. Слід зазначити, що у напрямі «Твоя професійна кар'єра» розглядається: зміст і завдання професійної орієнтації; основні компоненти процесу професійного самовизначення на етапі вибору професії (образ „Я”, аналіз професійної діяльності, професійні проби, фактори ефективності професійної проби); оцінка здатності особистості до вибору професії. Відзначимо, що пріоритетом професійної орієнтації в

рамках загальноосвітньої школи Росії є формування в учнів здатності до вибору сфери професійної діяльності, яка максимально відповідає особистісним якостям і потребам ринку праці.

Зреалізовується ідея про рівноправну взаємодію особистості і суспільних структур (позашкільні та дошкільні заклади, загальноосвітні школи, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні, спеціальні загальноосвітні школи і вищі навчальні заклади, служби профорієнтації, органи, які регулюють використання трудових ресурсів, а також підприємства, сім'я тощо) в процесі соціально-професійного самовизначення людини передбачає визначення відносин, які, з одного боку, – є рушійними силами цього процесу, а з другого, – дають адекватну оцінку тим соціально-економічним завданням, які стоять перед російським суспільством і які потрібно буде вирішувати в майбутньому. Створюючи умови для успішного входження особистості в новий, невідомий для неї світ професій і просування в ньому до бажаної мети, суспільство дає «орієнтири, які відображають кількісну і якісну потребу суспільства (регіону) в кадрах» [3], а також конкретні види праці, професій, можливості підготовки до них. При цьому значущою є проблема засвоєння учнями адекватних розумінь професійної діяльності з огляду на професію, що обирається, і власних можливостей їх активного розвитку, формування потреби й уміння включатись в суспільну працю і в соціальні відносини трудового колективу. Орієнтація на професійну діяльність і вибір професійного майбутнього особистості є невід'ємною частиною всього навчально-виховного процесу в Росії, за умови доповнення його інформаційною і консультаційною роботою, практичною діяльністю для розвитку схильностей і здібностей учнів до праці. Важливим етапом прийняття рішення життєвого і професійного самовизначення є пізнання своєї індивідуальності в оточуючому середовищі. Знання й уміння в процесі самопізнання дають кожному шанс знайти своє місце в професійній діяльності, бути комунікабельними в спілкуванні з людьми, продуктивно використовувати власні можливості на заняттях і цікаво в процесі спілкування на відпочинку. Що є головним в життєвому і

професійному самовизначенні? Активна життєва позиція, бажання пізнати якомога більше оточуючий світ і самого себе: читання літератури, практична діяльність (заняття в гуртках, секціях, консультування педагогів, психологів) [1, с. 33].

Для системи загальної середньої освіти педагогічна наука Росії розробила перелік поетапних заходів щодо підготовки до професійної діяльності учнів I – XI класів. Так, в учнів I – IV класів з допомогою активних засобів профорієнтаційної діяльності (ділові ігри, групи за інтересами, факультативи, суспільно корисна праця, індивідуальні співбесіди тощо) формується добросовісне ставлення до праці, розуміння її ролі в житті людини і суспільства, орієнтир на вибір професії, розвиток інтересу до трудової діяльності. У підлітків IV – VII класів формується усвідомлення власних інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних з вибором професії і пошуку свого місця в суспільстві. При цьому майбутня професійна діяльність для підлітка є шляхом до реалізації своїх можливостей. В учнів VIII – IX класів обґрунтована необхідність формування уявлення про професії регіонального середовища, перспективи професійного росту і майстерності, правил вибору професії, а також уміння адекватно оцінювати свої можливості щодо професії, яка обирається. Надається допомога в індивідуальному консультуванні щодо вибору професії, а в разі необхідності – визначення стратегії опанування запасного варіанту. Завершальним етапом є робота з учнями X – XI класів профорієнтаційна діяльність на базі поглибленого вивчення тих предметів, до яких виявляється стійкий інтерес і є здібності. Концентрується увага старшокласників на таких моментах: формуванні професійно важливих якостей в обраному виді діяльності, оцінці та корекції професійних планів; ознайомленні учнів із способами досягнення результатів у професійній діяльності, самопідготовці до обраної професії, саморозвитку в ній. З метою визначення рівня сформованості необхідних компонентів пропонуються такі критерії: наявність необхідних знань про світ праці, професії, себе, загальні й спеціальні уміння і навички; емоційно-оцінне відношення до набутих знань, вмінь і навичок; усвідомлення вибору напряду

професійної діяльності [5, с. 10].

Російські теоретики значну увагу в складному і довготривалому процесі професійного самовизначення особистості приділили розробці його компонентів на етапі вибору професії, де його ефективність визначається між узгодженістю психологічних можливостей особистості та змісту і вимог професійної діяльності [4], а також особистісною її здатністю адаптуватися до змін соціально-економічних умов у зв'язку з облаштуванням своєї професійної кар'єри. Відповідно професійна орієнтація спрямовується на активізацію внутрішніх психологічних ресурсів особистості для включення у певний напрям професійної діяльності, щоб максимально реалізувати себе.

Новий етап соціально-економічного устрою в Росії зумовив зміну ролі людини в господарській системі суспільства, перегляд вимог до неї як фахівця. На перший план виходять такі особистісні якості працівника, як інтелектуальність, відповідальність, соціально-професійна мобільність, схильність до комерційного ризику, здатність приймати самостійні рішення тощо. Новий господарський механізм, зорієнтований на ініціативність, стимулювання людських можливостей та творчих здібностей, створює умови особистості для вільного вибору життєво-професійного шляху. Відповідно система загальної середньої освіти надає школярам допомогу в адаптації до нових виробничих відносин за рахунок створення умов особистісного психологічного росту та підвищення рівня інформативності в різних аспектах сучасної професійної діяльності.

Прикінцевим результатом процесу професійного самовизначення старшокласників є вибір майбутньої професії. Допомога російським школярам у виборі професії передбачає необхідність створення спеціально організованої для них діяльності, яка включає отримання знань про себе («образ «Я»»), про світ професійної праці з наступним співвідношенням знань про себе із знанням про професійну діяльність (професійна спроба). «Образ «Я» розглядається у вигляді уявлень особистості про себе як суб'єкта діяльності і включає три основні складові: когнітивна (сукупність знань про свої індивідуальні особливості), емоційно-почуттєва (певні переживання щодо

себе), регулююча (можливість керувати своєю поведінкою). Критеріями сформованості «образу «Я»» є: в когнітивному плані – повнота, диференційованість і системність знань про свої психофізіологічні і психологічні ресурси; в емоційно-почуттєвому – адекватність самооцінки і прийняття себе в позитивному переживанні; в регулюючому – здатність до самоконтролю над своєю поведінкою і психічною активністю. Формування в умовах школи повноцінного «образу «Я»» учнів відбувається в керованому процесі. В рамках концепції формування «образу «Я»» і відповідності його світу професій з наступним напрацюванням в учнів умінь вибудовується особистісний навчальний план, спрямований на вирішення наступних основних завдань: підвищення рівня психологічної компетентності учнів, формування у них позитивного сприйняття і відчуття своєї природної індивідуальної цінності, розвиток в учнів готовності до вільного вибору того чи іншого варіанту особистісного професійного майбутнього [7, с. 6].

«Образ «Я»» є ядром, навколо якого формуються провідні мотиви особистості [10, с. 539], зокрема й у виборі професії. Сформованість «образу «Я»» є однією з умов відповідності вимог різних професій і ефективної реалізації свого психологічного потенціалу (в тому числі інтелектуального) в майбутній професійній діяльності.

Розвиток уявлення про себе формується за допомогою різних чинників: сім'ї, у процесі спілкування з ровесниками та дорослими, через засоби масової інформації тощо. Але не завжди в цих умовах «образ «Я»» школяра відповідає його реальним психологічним характеристикам [8, с. 307]. Тому формування в умовах загальноосвітньої школи «образу «Я»» учнів здійснюється керовано. Концепція передбачає формування «образу «Я»» у співвідношенні його зі світом професій і з наступним напрацюванням в учнів умінь скласти особистий професійний план у новому навчальному курсі «Твоя професійна кар'єра». Завданням його є підвищення рівня професійної компетенції учнів та формування у них позитивного сприйняття і відчуття особистісної цінності, готовності вибрати той чи інший варіант свого професійного майбутнього. Засобами педагогічної дії і аналізу педагога виявляють інтереси і схильності

особистості. Якщо інтерес супроводжується активною діяльністю, якщо людина наполеглива в досягненні своєї мети, переборюючи труднощі і перепони, отже можна говорити не просто про інтерес, а про схильність. Інтерес виражається формулою «хочу знати», а схильність «хочу зробити». Професії краще всього обирати згідно із своїми стійкими інтересами і схильностями. Якщо життєві професійні плани пов'язані з особистісними інтересами, можна говорити про професійні інтереси [1, с. 34].

Одним із методичних засобів, що цілеспрямовано допомагає учням передати новий вид знань є розвиваюча психодіагностика. Вона передбачає використання в роботі з учнями комплексу методик, які забезпечують можливість отримання кожним учнем інформації про свої індивідуальні психологічні якості [10] та їх відповідність вимогам тієї чи іншої професії, а також можливості розвитку їхніх психологічних якостей. Програма розвиваючої психодіагностики охоплює шість напрямів, які характеризують індивідуальні психологічні ресурси особистості: психофізіологічний – психіка і поведінка виявлення основних якостей нервової системи; мотиваційний – особистісні нахили і інтереси, пов'язані з вибором професії; характерологічний – риси характеру, які виявляються в системі провідних відносин особистості – до діяльності, інших людей, самого себе, матеріального світу; емоційно-вольовий – типові для особистості емоційні стани, а також можливості вольової регуляції діяльності; інтелектуальний – формування інтелектуальних здібностей із врахуванням показників інтелектуальних здібностей та інтелектуальної продуктивності і показників інтелектуальної діяльності; соціально-психологічний – взаємодії з людьми. Таким чином, розвиваюча психодіагностика є елементом профорієнтаційної роботи, оскільки в умовах психологічного самопізнання в учнів формується «образ «Я»» в поєднанні когнітивної, емоційно-почуттєвої, регулюючої складових, а підвищення рівня рефлексії (самосвідомості) забезпечує можливість свідомого і обґрунтованого вибору учнями професії із врахуванням власних психологічних особливостей, а також більш повної професійної самореалізації.

Функціонування в Росії кооперативів, акціонерних товариств, виробничих об'єднань, розвиток підприємництва якісно змінили зміст і структуру праці, підвищили її ефективність, що в свою чергу вимагає оволодіння учнями аналітичних підходів до професійної діяльності. За такого аналізу необхідно вміти ділити єдиний процес трудової діяльності працівника на окремі складові, диференціювати їх, узагальнювати і виділяти основні ознаки, які визначають зміст і структуру праці. Здатність аналізувати професійну діяльність формується в учнів за допомогою професіографії, предметом вивчення якої є професії та їх класифікація, а результатом професіографічного дослідження – професіограма.

У процесі проектування складових освітньої моделі враховується, що діалектика загального, особливого та індивідуального дає змогу виділити рівні професіографічного опису професійної діяльності. Опис професійної діяльності визначає загальні орієнтири суб'єкта у світі праці за рахунок виокремлення ознак професійної діяльності і формування на їхній основі психічних образів, які стимулюють розуміння характеристик світу професій. Для цього використовують технологічні (мета і засоби праці), соціально-психологічні (самостійність, індивідуальність, колективність праці), емоційно-вольові (міра напруження і відповідальності) складові професійної діяльності. Дослідники виділяють більше 50 складових, які утворюють сім типів класифікації: предмет праці (людина, техніка, природа, знакова система, художній образ); мета праці (гностична, перетворювальна, досконала); засоби праці (ручні, напівмеханізовані, механізовані, автоматичні, функціональні); проблемність трудових ситуацій (робота за алгоритмом, розв'язання проблем); колективність процесу праці (індивідуальна, колективна робота); відповідальність у праці (моральна, матеріальна); умови праці (побутові, на відкритому повітрі, мікрокліматичні, специфічні). Дані кваліфікаційні складові дозволяють використовувати модульний принцип опису професії у вигляді формули професії. Інформаційно-довідковий опис спрямований на виокремлення економічних, технологічних, медичних і психологічних характеристик професійної діяльності, знання яких необхідне учням для більш

детального аналізу і розуміння специфіки професії, що обирається. Він використовується в якості методичного засобу для аналізу професії при виявленні в школяра стійкого інтересу до певного виду праці [7, с. 8].

Функціональний опис професійно важливих якостей і медичних обмежень до професійної діяльності передбачає опис нормативних характеристик. На зазначеному рівні опису використовується інформаційно-методична психограма і психографічна характеристика професії. Інформаційно-методична психограма описує технологічні операції та психологічні функції, які реалізують ці операції. За допомогою психографічного матеріалу школярі детальніше ознайомлюються із специфічними вимогами професії і її збігами із індивідуальними інтересами та особливостями людини.

Психічні процеси, функції, способи їх реалізації професіоналом, зберігання і переробка інформації, можливості керування увагою, емоційно-вольовою сферою, психомоторикою, особистісні характеристики зумовлюють психографічний опис. Отримуючи професіографічну інформацію, вивчаючи і осмислюючи зміст праці та його вимоги до особистості, учень розвиває здатність до аналізу професійної діяльності. У цьому процесі вчитель включає учня в саморозвиток, самопідготовку, самоосвіту, самовиховання засобами довідникової, технологічної та методичної літератури.

З метою формування в учнів здатності до аналізу професійної діяльності використовуються й інші прийоми: навчання умінню виявляти кваліфікаційні ознаки професійної діяльності, проводити порівняльний аналіз професій і визначення формули професій; оголошення відомостей про вакансії, порівняння різних професій на основі загального критерію при організації професійних проб; розробка спеціальних описів професій, що розкривають специфіку типу професій, короткої характеристики технологічних, психологічних параметрів діяльності персоналу, формули професії; включення в практику індивідуальної профконсультації аналізу характеристики професійної діяльності; використання виокремлених кваліфікаційних критеріїв і формул професії в процесі оцінки здібностей учнів до аналізу

професійної діяльності завдяки модифікації формули Ф-тесту за кваліфікаційними ознаками [9, с. 21].

Висновки. В Росії перехід до нового соціально-економічного устрою зумовлює зміну ролі людини в соціально-професійній сфері та господарській системі суспільства, перегляд вимог до неї як до особистості, так і до фахівця. Відповідно система загальної середньої освіти зорієнтована на соціально-професійну орієнтацію учнів, формування в них компетентностей (моральність, комунікативність, інтелектуальність, володіння інформаційно-комунікативними технологіями, соціально-професійна мобільність, схильність до комерційного ризику, здатність приймати самостійні рішення і нести за їх відповідальність, системне підвищення рівня конкурентноздатності тощо). Виокремлюються особистісні складові – ініціативність, стимулювання людських можливостей та творчих здібностей, створення умов для побудови соціально-професійної траєкторії. Відповідно можливості та зусилля учасників навчально-виховної суб'єкт-суб'єктної взаємодії переорієнтовуються у напрямі адаптації учнів до нових виробничих відносин за рахунок створення умов для їхнього розвитку.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бондарев В. П.* Технология профессионального успеха / [В. П. Бондарев, А. В. Гапоненко, Л. А. Зингер и др.]. – М.: Просвещение, 2001. – 144 с.
2. *Кант И.* Критика чистого разума / Иммануил Кант; пер. с нем. Н. Лосский. – М. : Мысль, 1994. – 592 с. – (Философское наследие).
3. *Климов Е. А.* Эксперимент и психолого-педагогическая профконсультация / Е. А. Климов // Методологические основы исследований в области педагогики и психологии профессионально-технического образования / [под общ. ред. С. Я. Батышева]. – М., 1975. – С.151 – 158.
4. *Кон И. С.* Ребенок и общество: (историко-этнографическая перспектива) / Игорь Семенович Кон. – М. : Наука, 1988. – 270 с.
5. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению / [под ред. С. Н. Чистяковой и А. Я.

Журкиной]. – М.: Филология, 1997. – 80 с.

6. Поташкин Н. М. Инновационные школы России: становление и развитие / Н. М. Поташкин. – М. : Новая школа, 1996. – 320 с.

7. Программы для общеобразовательных учреждений. Твоя профессиональная карьера 8 – 9 классы / С. Н. Чистякова, В. А. Власов, М. С. Гуткин, С. П. Зуева, Л. Н. Кабардова, В. В. Колинько. – М. : Просвещение, 1997. – 97 с.

8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Р. Роджерс; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.

9. Формы и методы практико-ориентированной педагогической поддержки социально-профессиональной адаптации молодежи в условиях рынка труда / С. Н. Чистякова, В. П. Бондарев, Л. А. Дмитриева. – Кемерово, 2001. – 150 с.

10. Хьелл Л. Теории личности: основные положения, исследования и применения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 1997. – 606 с.

Поддячий Н.И.

СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ УЧАЩИХСЯ В РОССИИ

В статье анализируется российский опыт социально-профессиональной ориентации учащихся, теоретические основы их гармонизации и принципы формирования личностной характеристики - «компетентность», в процессе суб'ект-суб'ектного взаимодействия между участниками учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: социально-профессиональная ориентация, социально-экономическая среда, содержание образования, конкурентоспособность, система, профессиональное самоопределение, рынок труда, компетентности.

Mykola Piddyachyy

SOCIALLY-PROFESSIONAL ORIENTATION OF STUDYING IN ROSSYY

In the article Russian experience of socialprofessional orientation of students, theoretical bases of their harmonization and principles of forming of personality description is a «competence», is analysed in the process of sub'ekt-sub'ektnoy co-operation between participants educational-educate to the process.

Keywords: socially-professional orientation, socio-economic environment, maintenance of education, competitiveness, system, professional self-determination, labor-market, competence.

Відомості про автора : Піддячий Микола Іванович, завідувач лабораторії профільного навчання та профконсультацій Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, член-кореспондент Міжнародної Слов'янської Академії освіти імені Яна-Амоса Коменського. Адреса місця роботи: 04053, Україна, м.Київ, вул. Артема, 52д, к. 116. т.сл. 044 4813872, e-mail: pmi2005@ukr.net